

NACIONALISTIČNI »ENFANT TERRIBLE«: LEVSTIK IN CENZURA

Nepopustljivo kritični Fran Levstik, ena središčnih osebnosti slovenske literature in politike v desetletjih po marčni revoluciji, je bil tudi z vidika cenzure med najbolj izpostavljenimi intelektualci svoje dobe. Že njegov prvenec *Pesmi* (1854) je bil zaradi domnevne bogokletnosti grobo zatrt, njegovi bojevitimi nacionalističnimi članki v 60. letih 19. stoletja pa so številnim urednikom nakopali tiskovne pravde, visoke globe in celo zaporne kazni. Medtem ko za življenja Levstikova literarna dela niso bila predmet uradne cenzure, se je to po njegovi smrti zgodilo z igro *Tugomer*, ki jo je po Jurčičevi predlogi ravno Levstik predelal v *opus magnum* slovenskega nacionalizma.

Ključne besede: Fran Levstik, cenzura, tiskovne pravde, slovensko narodno gibanje, *Tugomer*

Nationalist “enfant terrible”: Levstik and censorship

The relentlessly critical writer Fran Levstik, one of the central figures in Slovenian literature and politics in the decades following the March Revolution of 1848, was also one of the intellectuals of his time who suffered most from censorship. His first volume of poetry, *Poems* (1854), was harshly suppressed for alleged blasphemy, and his militant nationalist articles in the 1860s led to many publishers receiving lawsuits, heavy fines, and even prison sentences. While Levstik's literary works were never subject to official censorship during his lifetime this eventually happened after his death with the play *Tugomer*, originally written by Josip Jurčič, but transformed by Levstik into an *opus magnum* of Slovenian nationalism.

Keywords: Fran Levstik, censorship, press lawsuits, Slovenian national movement, *Tugomer*

Fran Levstik je brez dvoma mož, ki mu je bilo »vse življenje boj« (Kmecl 1981: 7).¹ Od svojega vstopa na slovensko literarno in kulturno prizorišče se je nacionalistični *enfant terrible* brezkompromisno zapletal v konflikte, v katerih je demonstriral svoj idealizem, načelnost in mesijansko voditeljstvo, a tudi aroganco, vzkipljivost in srdito maščevalnost: brez dlake na jeziku se je loteval ne le Nemcev in nemškutarjev, temveč enako neizprosno tudi staroslovenskih prvakov in celo mladoslovenskih kolegov. Neuklonljivega in včasih nesramnega kritika so se mnogi želeli odkrižati, zato je Levstikov »viteški« boj neredko naletel na poskuse utišanja – od uporniških let v šoli do velikih obračunavanj s staroslovenskimi prvaki in naposled poloma s satiričnim *Pavliho*.² V tem prispevku se bomo osredotočili na Levstikova najvidnejša soočenja s cenzuro: boleče zatrtje mladostnega prvenca *Pesmi* (1854), konflikte z uradno časnikarsko (po)cenzuro v tiskovnih pravihah med leti 1863 in 1869 in naposled prepoved Jurčič-Levstikove tragedije *Tugomer* – igre, ki je v knjižni obliki pod Jurčičevim imenom izšla že leta 1876, a je cenzura njeno odrsko uprizoritev vztrajno preprečevala vse do razpada monarhije.

»Brezumno krut udarec«: Levstikov zatrti prvenec *Pesmi*

Levstik je kot dvaindvajsetletni ljubljanski srednješolec, ki je med vrstniki in tudi v širši javnosti že veljal za obetavnega pesnika, leta 1854 izdal svoj pesniški prvenec. A njegove *Pesmi* je, kot v opombah k prvi knjigi Levstikovega *Zbranega dela* zapiše Slodnjak (1948: 315), kmalu zadel »brezumno krut udarec«. Proti koncu gimnazije se je namreč Levstik zapletel v hud spor z Antonom Globočnikom, veroučiteljem in predsednikom maturitetnih izpitov, pravim »diktatorjem na gimnaziji« (Logar 1933: 141). Globočnik ni maral svobodomiselnih in slovensko zavednih dijakov, kakršen je bil Levstik, njegovo »strahovlado« pa Slodnjak navaja celo kot verjetni razlog, da se ponosni mladenič leta 1853 ni prijavil na ustno maturo – s čimer si je zaprl možnosti nadaljnjega (sekularnega) študija, kar ga je naposled privedlo do vstopa v nemški viteški red in študija bogoslovja v češkem Olomucu (Slodnjak 1948: 323–327). Kmecl sicer previdneje ocenjuje, da Globočniku neposredne krivde za Levstikov prvi veliki življenjski poraz, maturitetni neuspeh, ni mogoče zanesljivo pripisati – vsekakor pa se je med gojencem in profesorjem razvilo »nepozabno sovraštvo, kar naprej delujoča zamera« (Kmecl 1981: 46).

V tem prelomnem času je imel Levstik izgotovljeno zbirko pesmi, ki jih je želel objaviti v samostojni knjigi. Ambiciozni načrt je uresničil s pomočjo laskavih priporočil Dragotina (Karla) Dežmana in Janeza Bleiweisa ter že 8. maja 1854 sklenil založniško pogodbo z Jožefom Blaznikom. Toda Globočnik je že pred natisom

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta »Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju« (J6-2583) in raziskovalnega programa »Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave« (P6-0024), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

² O mladostnih sporih v alozijevišču prim. Kmecl 1981: 39–42; o konfliktih s staroslovenskimi prvaki prim. Logar 1933 in Slodnjakove opombe v Levstikovih *Zbranih delih*; o *Pavlihi*, ki so ga pokopale krivične insinuacije in organiziran mladoslovenski bojkot, prim. Globočnik 2010.

začel rovariti proti poeziji nekdanjega učenca. Kot je Blaznik obvestil Levstika v Olomuc, naj bi policijska oblast nasprotovala natisu dveh pesmi – »Na vsih svetnikov dan« in »Študentovska zdravica«. Deželni predsednik je naposled odločil, da spremembe niso potrebne in knjiga je v začetku novembra 1854 izšla. Toda Globočnik je založnika Blaznika z grožnjo bojkota prisilil, da vzame *Pesmi* iz prodaje (Slodnjak 1948: 326–328). Obenem je dosegel, da je gimnazijski ravnatelj Nečásek decembra s pomočjo »poniglavega trika« zasegel dijakom praktično vse izvode zbirke – ko pa so se ti protestno odpravili k Blazniku po nove izvode, jih je pri tiskarju pričakalo zaprto skladišče (Kmecl 1981: 54). Usoda zbirke je bila konec leta zapečatená: na trg je prišlo le okrog 100 knjig od celotne naklade 550 kosov. Tako je prva Levstikova knjiga – cenzurirana brez uradnega cenzurnega akta – ostala zaklenjena kar dvanajst let, vse do leta 1866, ko je izvode od Blaznika odkupil ljubljanski založnik Oton Wagner. Levstiku ni kaj prida pomagalo, da je Blazniku v pismu očital strahopetnost, češ da prestrašeno zapira »knjigo, ki je dve cenzuri, pri policiji in pri poglovarji prebila« (Logar 1933: 142); založnik mu je lakonično odvrnil, da so pravice za knjigo pač prodane.

Toda Globočniku ni zadoščalo zgolj uspešno onemogočenje samega dela. Ko so bile knjige varno pod ključem, je bilo treba udariti tudi po avtorju. Po štirih mesecih v Olomucu je Levstika dosegla »maščevalna roka Globočnikovega sovraštva« (Kmecl 1981: 50). Tamkajšnji bogoslovni ravnatelj Tomaž Bečák je iz Ljubljane prejel pismo, v katerem Globočnik Levstika dolži bogokletja, ter izvod *Pesmi*, »rdeče popisan z opombami ,bogokletje, nevera, razuzdanost, pohujšljivost, frivolnost, erotičnost« (Kmecl 1981: 52). Ravnatelj je obtožbam verjel in zahteval, da »Levstik prekliče in obžaluje bogokletstva, vodil ga je celo do nadškofa Friderika Egona Fürstenberga, toda Levstik je ostal trden in ni maral nič slišati o preklicu« (Slodnjak 1948: 329). Zato je moral že 25. januarja 1855 zapustiti olomuško bogoslovje. Po tem težkem udarcu se je za Levstika začela negotova, trnova pot osamljenega, prekarnega intelektualca, »pot večne borbe in bede« (Slodnjak 1948: 326); postal in ostal je »popotnik« – če parafraziramo istoimensko pesem –, ki nikjer ne more razpeti »šotora varne strehe« (Levstik 1854: 37).

Kaj je v Levstikovih *Pesmih* takšnega, da je bilo treba tako srdito zatreti knjigo in njenega avtorja? Kot je razvidno iz Globočnikovega dopisa, je gimnazijskega kateheta med drugim motila Levstikova »razuzdanost, pohujšljivost, erotičnost«. Mladi lirik je kot Prešernov častilec v svojih pesmih seveda ubiral tudi ljubezenske strune. Toda Levstikova erotika se zdi z današnje perspektive zadržana, naivna, skoraj dolgočasno nedolžna – najsi bo to v ljudsko-baladni »Povodnji deklici«, v monološki vložnici, ki jo poje zaljubljena »Mlinarica«, ali dialogu zaljubljenecv »Razglašena skrivnost«, kjer je najbolj razuzdan nemara očesni stik: »Da, kjer se koli srečava / Z očesom vjema se okó« (Levstik 1854: 27). Lirski subjekt se le za spoznanje bolj razvname v »Spijoči deklici«: »Al, ko bi nje lice se ljubiti smelo, / Vse grozdje in med ves bi mar mi ne bil!« (Levstik 1854: 29). Podoba ljubezenskega gorenja je (konvencionalno) izražena v »Plesavki« (»zagledam te komaj in že ves gorim«, Levstik 1854: 54), o vnemanju srca pa kaj izvemo še v pesmici

»Pri Potoci«: »Al meni pa unela / Devica ga je lepa, / Da več ga ne vgasijo / Potoci vsega sveta« (Levstik 1854: 55). Nemara najdrznejši je lirski subjekt v »Pesmi strunarja«, kjer takole pravi: »V njenem naročji bi serčno zametal / Dare vse, ktere bi svet mi obetal;« majhen obed in domače kosilo z ljubo v lipovi senci pa »Bilo bi dražje, ko carske gostije, / Ljubše ko slast, ki v nebesih se pije« (Levstik 1854: 31). Ravno zadnji, deseti verz te vlohnice je najbolj zmotil strogega Globočnika (Slodnjak 1948: 361).

Iz omenjene opazke je mogoče sklepati, da je poleg erotike Levstikove (pol)uradne cenzorje motila tudi morebitna blasfemičnost. Oglejmo si torej obe pesmi, ki sta bili v središču problema, saj se je zoper njiju obregnila policija, v Globočnikovem pismu Bečaku pa sta bili najgostejše očrtani z rdečim svinčnikom (Logar 1933: 142). Slodnjak, ki je proces zoper Levstika podrobno preučil, o pesmi »Na vseh svetnikov dan« pravi tole: »Njena kmečka, naravna idilika, ki družijo realno življenje z nadnaravnimi predstavami in podobami, se je zdela Globočniku in njegovim pristašem ,najbolj pohujšljivo bogokletje« (Slodnjak 1948: 379). Priznati je treba, da današnjemu bralcu to »pohujšljivo bogokletje« ni samo po sebi razvidno. Kje natančno ga locirajo Levstikovi cenzorji? Je nemara problematična že izhodiščna ugotovitev nasprotja med veselimi svetniki in trpečimi zemljani, ki si morajo v svetni revi in skrbah srca greti s sadom trte? Je problem samo popivanje na svetniški dan – sploh, če se najprej trka »v zdravje matere Slave, / Ki njenega skoraj je pol sveta,« z namenom združevanja slovanskih domoljubov? In se takoj zatem napiva ljubim dekletom, kajti »Ljubezen prava je sapica sveta, / Ki v zemljo viharo pihla nam raj«? Napitnice, ki sledijo, so sicer namenjene svetnikom. Levstik v pesmi zagotavlja, da »Hudi ne bodo svetniki v nebesih, / Da v zdravje njih terčili nismo naj pred«. Svetniki morda res ne – a Globočnik bi vrhunec bogokletja lahko zaznal v nadaljevanju iste kitice: »Saj tudi njim, dokler so bili v telesih, / Naj bliže sta bila zemlja i svet« (Levstik 1854: 46). Dejstvo ostaja, da je celotna pesem šaljivo intonirana, zamisel o družini, ki na praznik veselo popiva, pa privzdignjeno svetniško občestvo pogreza v nižani (pivski) kontekst.

Razlogi za problematičnost naslednje pesmi, »Študentovske zdravice«, so bržkone podobni. Slodnjak meni, da so bile sporne zlasti latinske besede »Lauda Sion« – torej referenca na srednjeveško sekvenco Tomaža Akvinskega »Lauda Sion Salvatorem« (Hvali, Sion, Rešenika), ki izraža katoliško prepričanje o transsubstanciaciji, spremembi kruha in vina v Kristusovo telo in kri med mašnim obredom. V Levstikovi dvojezični pesmi so lavdacije namesto Kristusu, ki se verniku daje v telesu in krvi, namenjene študentom, zbranim »pri bokali«, pri čemer se seveda sliši krepka »moška« beseda, vino pa teče v potokih. V pesmi se slavijo študentje in profesorji (*auditores, praeceptores*), a tudi vinopivci (*vini potatores*), pozdravlja se zbrano občestvo in slavi prijateljstvo, v družini pa je prostora tako za zdravnike (*medici doctores*), duhovnike (*qui docent bonos mores*) in pravnike (*jurisprudentes*) – kot je sploh na svetu dovolj prostora za vse (*omnes populi et gentes*). Edina transsubstanciacija, ki se tu dogaja, je preobrazba študentske družine: ta se pod vplivom praznjenja bokalov spreminja v dobrohotno in tolerantno

tovarišijo, v kateri se, kot povzame zaključna latinska napitnica, pozdravlja tovariše (*collegarum*) in napeva pogubi filistrov (*philistrarum*) (Levstik 1854: 49–50).

Levstik na latinsko predlogo ne meri le z besedami »Lauda Sion«, temveč zvesto posnema tudi verzno in metrično podobo sekvence (dve trojici štiristopnih trohejev s tretjim katalektičnim verzom; vzorec rim AAb-CCb). Domnevati je mogoče, da je bila za Globočnika sporna že sama parodična referenca na tako občutljivo predlogo – toliko bolj, ker je prenesena v profani, znižani kontekst. Dogma o transsubstanciaciji je namreč že od Wycliffovega nasprotovanja v 14. stoletju in zlasti z reformacijo postajala eden večjih problemov znotraj krščanstva in zaradi nje so некоč padale skeptične in heretične glave.³ Rimskokatoliška cerkev na Slovenskem sredi 19. stoletja vsaj nominalno sicer ni imela nekdane izvršne moči v zadevah cenzure – toda ravno uspešnost Globočnikove intervencije kaže, da jo je v veliki meri ohranila na neformalni ravni.

Kako je torej mogoče razumeti očitano »bogokletnost« Levstikove zdravice? Slodnjakova razlaga, da je z besedami »Lauda Sion«, ki so »vzete iz neke cerkvene himne«, Levstik »pač hotel označiti samo enotnost svoje dijaške družčine« (Slodnjak 1948: 381), je morda preenostavna. A prav tako bi težko rekli, da se je Levstik s parodiranjem sekvence izrecno nameraval spuščati na teren dlakocepske teološke polemike. Kot je zapisal Kmecl, njegove humorne pesmi premorejo nekaj »malce ironičnega, celo blasfemičnega igranja z modelom posvečenega ‚duhovskega‘ jezika« (Kmecl 1981: 51). Levstikova »blasfemičnost« ni dogmatična, njegovo parodiranje ni zlohotno, temveč kvečjemu »karnevalsko« igrivo – dogaja se na podobni ravni kot denimo nekaj desetletij pred tem zatrte Drabosnjakove parodične litanije o hudih ženah in pijanska spoved (prim. Dović 2022). Zato se zdi Globočnikov srd danes težko razumljiv, tem bolj zato, ker v zbirki *Pesmi mladi* Levstik sicer še zdaleč ne razglša kakšnih odkrito protiverskih načel – nasprotno, v mnogih pesmih (»Božična«, »Ura«) ostaja izrecno zavezan krščanskemu izročilu. S te perspektive se je torej mogoče strinjati s Slodnjakom, da je bil poseg, ki je tako usodno zaznamoval Levstikovo nadaljnjo pot, nesorazmerno krut.

Tiskovne pravde v šestdesetih letih 19. stoletja: Levstik in represivna (po) cenzura

Začetek šestdesetih let 19. stoletja je tudi v slovenskih deželah prinesel sprostitev na področju časnikarstva. Toda dokončna odprava predcenzurnega režima za periodiko nikakor ni pomenila popolne odprave nadzora: oblast je ostala odločena, da časopise kroti s pomočjo tožilcev in sodišč – z represivno (po)cenzuro (prim. Cvirn 2010; Žigon 2023). Prvi slovenski urednik, ki je občutil njeno ostrino, je bil leta 1863 koroški narodnjak Andrej Einspieler s svojim časopisom *Stimmen aus*

³ V Levstikovem času to seveda ni bila več smrtno nevarna tema, kot je bila še v 16. stoletju za Ulricha Zwinglija, ki so ga razčetrili, ali padovanskega študenta Pomponia Algieria, ki so ga scvrli v vrelem olju.

Innerösterreich (Domej 2023). V istem času se je prva večja cenzurna afeta odvijala tudi v Ljubljani. Sprožil jo je časopis *Naprej* (1863), katerega izdajatelj je bil narodno zavedni graščak Miroslav Vilhar, urednik in glavni pisec pa pisatelj Fran Levstik. Kot bomo videli, je bil ravno Levstik tisti, ki se je v tem času zapletal v najhujše cenzurne konflikte.

Naprej je pod razgreto Levstikovo taktirko deloval v nacionalističnem duhu, zagovarjal je narodne pravice in enakopravnost slovenščine. Ves čas je bil pod drobnogledom policije in se je v edinem letu izhajanja zapletel v dolgotrajni tiskovni pravdi. Prvo je sprožil članek »Misli o sedanjih mednarodnih mejah«, objavljen v treh delih februarja 1863 (št. 15–17) kot nepodpisan dopis s Koroške. Njegovo avtorstvo vse do danes ni razjasnjeno, saj Vilhar pisca med pravdo ni želel izdati: Slodnjak in Kmecl sicer menita, da je (glavni) avtor Levstik (ki je gotovo opravil vsaj temeljito redakcijo besedila), a v zraku ostajajo tudi druge domneve – med možnimi (so)avtorji so tudi Andrej Einspieler, Matija Majar, Maks Pleteršnik in drugi (prim. Žigon 2023: 319).

Avtor dopisa ne ovinkari in takoj na začetku predstavi temeljno tezo:

Mednarodne meje so med narodom, ki govori en jezik, n. pr. med koroškimi in kranjskimi, med štajerskimi, kranjskimi in koroškimi Slovenci itd. Če hočemo, da ravnopravnost vseh narodov zares kdaj stopi v življenje, da pomiri dežele, prinese blagost in pospeši omiko; potem je gotovo treba prenameniti sedanje mednarodne granice in postaviti medjezične mejnike, t. j. mejnike med narode raznih jezikov. Ako ostane ta reč, kakršna je zdaj, ne bode nikoli med narodi niti miru niti sprave. (Levstik 1959: 41, prim. tudi op. 354–356.)

V nadaljevanju pisec prepričljivo pokaže, da je Slovincem v monarhiji kršena jezikovna enakopravnost, trdi, da so Slovani suženjsko zatirani in da »ima Avstrija več nemških uradnikov nego slovanskih«, četudi je Slovanov »v cesarstvu blizu do trikrat toliko kolikor Nemcev« (Levstik 1959: 44–45). V središču argumentacije ostaja zahteva, »da se nam Slovincem umaknejo sovražne mreže zastarelih narodnih mej ter namesto njih postavijo medjezične« (Levstik 1959: 43). Problematičnost članka je seveda tičala ravno v osrednji tezi, usklajeni z moderno nacionalistično premiso o ujemanju teritorialnih meja z etničnimi. Četudi je argumentacija vseskozi ostala umirjena in racionalna, je bila zahteva v svojem času politično dovolj radikalna, da jo je oblast poskusila zatreti v kali. V tem pogledu se sodni pregon tega članka smiselno dopolnjuje z zgodbo o dolgoletnem blokiranju izdaje Kozlerjevega *Zemljevida*, ki je revolucionarni zahtevi o preureditvi meja dodal oprijemljive geografske koordinate.⁴

Drugo besedilo, ki se je znašlo v primežu ljubljanskega sodnega aparata, je Levstikov (nepodpisani) uvodnik »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost?«, objavljen 26.

⁴ Zemljevid, ki je avtorju nakopal nemalo težav, ni smel iziti med letoma 1853 in 1861 (prim. Kordiš 2023).

maja 1863 (št. 42). Njegova problematična ost je bila jedko artikulirana zahteva po rabi slovenščine v uradnem dopisovanju. Sodni proces tokrat ni bil usmerjen neposredno v vsebino, temveč je šlo za tožbo zaradi razžalitve časti – *defamacijsko* tožbo, v kateri se soočita novinar in (politični) veljak: v članku se je namreč kot osebno prizadet prepoznal okrajni glavar Johann Pajk. Njegova obtožba je stala na trhlih temeljih, saj je Levstik nanj referiral posredno: »Bili so namreč k okrajni gosposki ljubljanske okolice poklicani v začetku aprila meseca tisti župani, ki so bili prvič podpisali to prošnjo [po dopisovanju v slovenščini]. Pri gosposki se jim je nekaj bralo po nemško in potlej tudi po slovensko in razlagali so se jim vzroki, zakaj se jim ne more slovenski dopisovati« (Levstik 1959: 100). Levstik, ki je dobro vedel, da je ravno Pajk na omenjenem sestanku župane izsiljeval z grožnjo po povečanju stroškov (»in vsak, kdorkoli žuga kmetu, da bode moral plačevati še večje davke, dobi od njega karkoli hoče«; Levstik 1959: 100), je svojo kritiko previdno formuliral tako, da je osebna ost v njej komaj razvidna – prevladuje (prepričljiva) argumentacija *ad rem*.

A četudi je bil potencialni razžaljenec skrit v formulacijah »okrajna gosposka« in »kdorkoli, ki žuga«, je ljubljansko deželno sodišče sprva ugodilo tožilčevi zahtevi in 23. decembra 1863 obsodilo Levstika na tri mesece zavora, Vilharja pa na štiri tedne zavora, izgubo kavcije 60 goldinarjev in plačilo sodnih stroškov. Pred nesorazmerno (in povsem nezasluženo) kaznijo je Vilharja in Levstika na višji sodni instanci, nadsodišču v Gradcu, 15. aprila 1864 naposled uspešno ubranil pravnik in poznejši ljubljanski župan Etbin H. Costa (Slodnjak 1959: 364–366).

Drugače se je razpletla prejšnja tožba zaradi članka o mednarodnih mejah, v kateri sta bila Vilhar in vodja Egerjeve tiskarne Anton Klein obdolžena kaljenja javnega miru. Medtem ko je bil tiskar oproščen, je bil izdajatelj časopisa *Naprej* januarja 1864 obsojen na šest tednov zavora in izdatno finančno kazen – izgubil je 300 goldinarjev kavcije. Vilharjeva pritožba ni bila uspešna: kazen je moral poleti 1864 odsedeti v zaporu na ljubljanskem Žabjaku, poleg tega je tako kot pred njim Einspieler izgubil deželnozborski mandat. Težak udarec je Vilhar lahko kompenziral vsaj na simbolni ravni: status mučenika za narodno stvar je ovekovečil s *podobico*, ki je kmalu pridobila kulturni sloves. Za rešetkami ga je namreč upodobil popotni fotograf Ferdinand Bogner, tedaj v žabjaški oskrbi zaradi ponarejanja bankovcev; Marija Bachmann, žena zaprtega oficirja, pa je fotografije pretihotapila do čitalniškega gostilničarja Franceta Kadilnika, ki jih je v »narodne namene« prodajal pod pultom. Epilog je bil grotesken: policija je fotografije zaplenila, ker na zadnji strani ni bilo navedeno ime fotografa, decembra 1864 pa so bili Vilhar, Bachmannova in Kadilnik obsojeni celo na manjše denarne kazni (Slodnjak 1959: 324–344; Dović 2020: 268).

Vilhar je leta 1865 v Zagrebu izdal pesniško knjižico *Žabjanke*, v kateri je racionaliziral svojo bolečo zaporniško izkušnjo. V štirivrstičnici »V mirni hiši« je napovedal tudi, da v zaporniški sobi številka sedem »Ne poslanca, ne vrednika / Za menoj ne bo, to vém« (Vilhar 1865: 26). Tu se je krepko uštel. Za

naslednjega najemnika žabjaških storitev je poskrbel ravno neuklonljivi Levstik: zaradi njegovega članka »Unsere Deutsch-Liberalen« (»Naši nemško-liberalci«), objavljenega 6. junija 1868 v nemškem *Triglavu*, je pet tednov neprostovoljnega dopusta na Žabjaku doletelo urednika Petra Grassellija. V odzivu na spopad med nemškimi turnarji in žandarji na eni ter slovenskimi kmeti na drugi strani v noči 17. na 18. maj na Jančah in Vevčah, ki se je tragično končal s smrtno žrtvijo na slovenski strani, se Levstik neusmiljeno loti zlasti nemško-liberalnih novinarjev v Ljubljani:

Ta hijenska tolpa dopisniške drhali je priredila po spopadu s krikom in vikom nepopisno orgijo, pri kateri se je morala z zagrizenim srdom odreči samo enemu, da bi si natakala iz lobanj pobitih sokolcev in kaplanov po starogermanski navadi patoko strasti po maščevanju in penečega se srda. /.../ Namesto tega je zopet čemerno vzela v roke že tolikokrat uporabljeno čašo sramotenja in laži, ki si jo je že davno izrezljala z vso spretnostjo iz plemenitega lesa smrdljivega drevesa z vsemi orodji namernega zavijanja in pobalinskega obrekovanja, da bi iz nje napila svojim junaškim somišljenikom v vseh podkupljenih listih Avstrije na pogubo Slovencev. (Levstik 1961: 49, prev. Anton Slodnjak.)

Le nekaj mesecev za tem je Levstik z nič manj bojevitim člankom »Tujčeva peta« v *Slovenskem narodu* (22. septembra 1868) v sodno dvorano poslal Antona Tomšiča, urednika nedavno pred tem ustanovljenega osrednjega slovenskega političnega časopisa. Tomšič se je v tiskovni pravdi z mojstrsko retoriko komaj izognil zaporu – ne pa tudi visoki globi. Oglejmo si ključne poudarke iz enega Levstikovih »najbolj vsebinsko in izrazno eruptivnih spisov« (Slodnjak 1961: 470):

Ko so prišli nemški Franki v južnoslovansko deželo, divjali so tako neusmiljeno, da so od materinih prsi trgali otročiče, pa so jih morili in psom metali. /.../ Minilo je od tega tisočletje, kar so nas poteptali Nemci, in v tej dobi so imeli dovolj časa, da so pokvarili slovanska imena mest in trgov, da so nemčili naš slovenski narod ter nam pograbili mnogo slovenske zemlje, da so z njo potrebili slovanstvo do zadnje bilke. /.../ Nemci so nas tujčili, priimke so nam ali spočetka dajali nemške ali so jih ponemčili, ako so bili slovanski; gradove in mesta so nad nami zidali z našimi rokami, z našim kamenjem in apnom, katero so mešali namesto z vodo z našimi solzami in z našo krvjo. (Levstik 1961: 34.)

Kot je pozneje poudarjala obramba, je Levstikov temperamentni izbruh povzročil članek »Die ‚Ferse des Fremden‘«, ki je anonimno izšel 11. septembra 1868 na naslovni strani časopisa *Laibacher Tagblatt* (št. 23), v njem pa odmevajo teze »odpadnika« Karla Deschmanna o blagodejnih učinkih »nemške kulture« za Slovence. Levstik seveda ne misli tako:

Nemška kultura nam je najprvo vzela, kar smo mi svojega imeli. Vzela nam je našo domačo, sveto slovansko zemljo, katero so naši dedje s krvjo pridobili, s trudom in težavo obdelali, vzela nam je naše izvirne običaje, našo zgodovino in zgodovinsko sporočilo, naše narodno sočutje in malodane tudi narodni jezik. (Levstik 1961: 35.)

»Furor teutonicus«, ki je davno tega zatrl slovanstvo, za Levstika ni le stvar preteklosti – tujčeva peta Slovence (Slovane) bridko tišči že tisoč let:

In zdaj, ko smo se prebudili in zavedli, da je ta zemlja naša, katero nazaj zahtevamo od Nemcev, zdaj ti klošči, ki so debeli od našega mozga, te okrogle pijavke, ko mi shujšani do same sence po svoji zemlji lazimo, ti preobjedeni komarji v »Tagblattu« po svetu kriče: »Blagoslovljen je vpliv nemške kulture, kateri se ima slovenski narod zahvaliti za vso duševno lastnino /.../« (Levstik 1961: 37–38.)

Obramba ni bila enostavna. Urednik Tomšič je poskušal dokazati, da je šlo za (izzvano) repliko. Toda za državnega pravdnika Levstikova erupcija protinemškega sentimenta ni bila »zaslužen, duhovit in učinkovit odgovor« (Slodnjak 1961: 471) v okviru polemike, temveč jo je kvalificiral kot pregrešek kaljenja javnega miru. Ker Tomšič na zaslišanju ni hotel izdati avtorja, je bil obdolžen zanemarjenja skrbnosti. V zagovoru se je opiral na dodelan historični elaborat, ki mu ga je pomagal spisati Levstik, poudarjal, da tekst ne govori le o kranjskih Slovanih in da imajo teze trdno zgodovinsko podlago, ter posebej skrbno zagovarjal odlomke, kritične do raznarodovalnega delovanja nemške duhovščine v zgodnjem srednjem veku. Skušal je ubraniti tudi druga sporna mesta, ki jih je izpostavilo tožilstvo – denimo da so Nemci »mešali apno namesto z vodo z našimi solzami in z našo krvjo« (to je le retorična figura, »navaden tropus«, insistira Tomšič), ter da avtor Nemce nasploh imenuje »debeli klošči« ali »preobjedeni komarji« (mišljeni so le tisti, ki navdahnjeni s tevtonskim »furorom« spreobračajo zgodovino, dokazuje Tomšič). Spretna obramba je sprva delovala: na prvi obravnavi v Celju 20. januarja 1869 je bil urednik oproščen. A po pritožbi tožilca, ki je zahteval dvomesečno ječo in izgubo 100 goldinarjev kavcije, je višje deželno sodišče v Gradcu 24. februarja Tomšiču zaradi zanemarjanja dolžne skrbnosti vendarle dosodilo razmeroma visoko kazen – 50 goldinarjev (ali deset dni zapor), izgubo 60 goldinarjev kavcije, povračilo stroškov, pa tudi objavo poglobitvinih sodnih spisov (Globočnik 2018: 822–823).

Levstik se kajpada ni uklonil. Trije njegovi uvodniki iz leta 1869 so uredniku *Slovenskega naroda* nakopali novo obravnavo pred porotnim sodiščem – tokrat brez posledic za Tomšiča. Zanimivo je, da avtor »Martina Krpana« in »Popotovanja«, v šestdesetih letih brez dvoma središčna osebnost tiskovnih pravad na Kranjskem, sam nikdar ni bil v zaporu. V inkriminirani »Tujčevi peti« je Levstik (1961: 35) med drugim zapisal: »Grozoviti furor teutonicus je od nekdaj divjal proti nam, kakor še zdaj divja, ako začuti, da mi hočemo biti gospodarji v svoji hiši«. Tiskovne pravde zoper slovensko periodiko so formalno resda iskale »kaljenje javnega miru« ali razžaljenje časti, toda procesne akte jasno preseva neka druga primarna motivacija – strah oblastnikov pred rastočimi silnicami nacionalizma. Ali, kot ugotavlja Tanja Žigon (2023: 330): »Vedno znova lahko namreč ugotovimo, da je bil motiv za številne tiskovne pravde in za pregon slovenskih časnikarjev prav strah pred močjo narodnih gibanj«. V tem pogledu je delovanje cenzure v tem času vendarle mogoče legitimno razbirati tudi v optiki zgoraj omenjene Levstikove teze.

Prepovedani *opus magnum* slovenskega nacionalizma: cenzura uprizoritve *Tugomerja*

Prepoved uprizoritve Jurčič-Levstikovega *Tugomerja*, ena najvidnejših cenzurnih afer na prelomu stoletja, se je odvila šele po smrti avtorjev. Tudi ta razkriva, da je prevladujoča skrb cesarske cenzure v tem času postal nacionalizem. Vprašanje o avtorstvu tragedije, ki jo je že Anton Trstenjak (1892: 81) razglasil za »pravo klasično delo« slovenske dramatike, je zapleteno. Duhovni oče *Tugomerja* je gotovo Josip Jurčič, ki je po neuspešnem poskusu leta 1870, da bi dramo napisal v trohejih, najverjetneje med letoma 1873 in 1875 spisal prozno različico. Toda prvotni *Tugomer* je ostal v rokopisu in je bil prvič objavljen šele v Jurčičevih *Zbranih delih* (Jurčič 1960: 7–64). Pač pa je Jurčič po kritikah kolegov Josipa Vošnjaka in zlasti Frana Levstika besedilo prepustil v predelavo Levstiku. Novi *Tugomer*, spisan v čedno tekočih jamskih enajstercih, je izšel v knjižni obliki leta 1876 pod Jurčičevim imenom – toda Levstikova roka je v njem tako izrazita, da je Slodnjak dramo vključil kar v Levstikova *Zbrana dela*.⁵ Danes je sicer bolj sprejemljiva Ruplova kompromisna ocena, da je treba *Tugomerja* pripisati Jurčiču in Levstiku (Rupel 1960: 273–274). A ne glede na to je za (edinega) avtorja drame v svojem času veljal Jurčič, ki je bil kot avtor podpisan tako na naslovnici knjižne izdaje kot na vlogi Dramatičnega društva za uprizoritev.

Doslej še ni bilo podrobneje raziskano, kako je cenzura po knjižnem *Tugomerju* udarila že v letu izida, ko je šolski nadzornik Janez Šolar knjigo izločil iz (šolskih) knjižnic.⁶ Toda za igro je bila vsekakor še bolj usodna konsistentna blokada njene uprizoritve – v gledališču namreč predcenzura v nasprotju s knjigami in časopisi nikdar ni bila ukinjena. Oglejmo si glavne poudarke cenzurnih postopkov proti tej drami.⁷ 9. januarja 1900 je ljubljansko Dramatično društvo, ki je zahtevno igro naposled želelo spraviti na oder, vložilo prošnjo za uprizoritev v deželnem gledališču. Kmalu zatem, 23. januarja, je prejelo odlok, da deželno predsedstvo »predstavljanje te igre prepove z oziroma na njeno tendenciozno vsebino in ker bi predstavljanje iste razpor mej narodi mogoče pospeševalo« (Ugrinović 2001: 78). Že nekaj dni pozneje, 27. januarja, je Ivan Tavčar vložil priziv na deželno vlado, pri čemer se je skliceval na dejstvo, da državni pravdnik ni ukrepal zoper tiskano izdajo drame, in poudaril, da se dejanje odvija v davno preteklem času, ki nima zveze s sodobnostjo. Na zadnji strani dopisa najdemo še pripis, da je »društvo naše samo že poskrbelo za to, da se igra niti od daleč ne more smatrati kot tendenciozna« (Ugrinović 2001: 79).

⁵ Slodnjak, ki je v petem zvezku *Zbranih delih* nekoliko samovoljno objavil varianto *Tugomerja* z naknadnimi Levstikovimi popravki (Levstik 1955: 59–218), v opombah to atribucijo obširno pojasni in utemelji (Slodnjak 1955: 400–420).

⁶ O tem bežno poroča Fran Levec v kontekstu t. i. parlamentarne afere leta 1887, ko so se na dnevnem redu dunajskih poslancev znašle Trdinove bajke, z njimi pa tudi *Tugomer* (Anon. 1887: 383).

⁷ Celotna arhivska dokumentacija o cenzuri *Tugomerja* je po novem dostopna v digitalnem repozitoriju (Gledališka 2023).

Tedanji ljubljanski gledališki cenzor, policijski uslužbenec Oskar Wratschko, je za notranje ministrstvo na Dunaju moral sestaviti obsežno poročilo. V njem je poudaril, da »velja Tugomer od svojega izida v Slovenski knjižnici tako v nemških krogih kot pri Slovencih za tendenčno igro (Tendenzstück), naperjeno zoper Nemce« (Smolej 2023: 44) in trditev ilustriral z navajanjem spornih mest. Medtem ko se je o usodi priziva odločalo na najvišji ravni, sta Tavčar in Hribar 11. aprila 1900 v kranjskem deželnem zboru sprožila živahno diskusijo o delovanju cenzure. V njej je Tavčar kritiziral dvojna merila ljubljanske cenzure, ji očital pristranost do slovenskih besedil ter zahteval več svobode v teatru. Najbolj ga je seveda žulila prepoved *Tugomerja*. Poudaril je, da je društvo omililo potencialno problematična mesta, ki bi jih bilo mogoče razumeti kot protinemško hujskanje – a brez uspeha:

Dasiravno smo torej polovico drame sami črtali, dasiravno je deželna vlada vedela, da se gre samo za literarični poskus, dasiravno smo mesto Nemcev tiste stare Franke izvlekli na dan, vendar nismo našli milosti pri vladi. (Stenografični 1900: 122.)

Deželni predsednik Viktor baron Hein je v uglajenem odgovoru cenzuro vzel v bran in oporekal zlasti Tavčarjevi tezi, da je pristranska ter da slovenskih in nemških predstav ne meri z istim vatlom. Veljavni gledališki red pač določa, da se »oder ne izkorišča in ne zlorablja za hujskanje proti različnim narodom v naši deželi ali državi«, kar je z vidika oblasti zelo pomembno, kajti v »našem času prepir narodov pretresa celo državo« (Stenografični 1900: 122). Predlagatelji so po njegovem mnenju dobro vedeli, da ima drama hujskaški potencial in so jo ravno zato korigirali – toda s takšnimi popravki se njena »cela tendenca« ni spremenila.

Priziv in burna deželnozborska diskusija nista obrodila sadu. 18. julija sta Tavčar in Dramatično društvo z dunajskega notranjega ministrstva prejela zavrnitev pritožbe in upi za uprizoritev so bili pokopani. Toda boj se je v prihodnjih letih nadaljeval. Dramatično društvo je novo gledališko sezono želelo odpreti ravno s *Tugomerjem* in je 7. avgusta 1908 oddalo vlogo za dovoljenje. V daljšem dopisu, ki ga je podpisal Govekar, ravnateljstvo zatrjuje, da je žaloigro »Tugomer docela nanovo predelalo in črtalo vse količkaj izpodtakljive stihe, tako da se je visoki c. kr. vladi (v roke gledališkega cenzorja, gospoda svetnika Wratschkota) predložilo povsem iznova prirejeno dramsko delo« (Ugrinović 2001: 80). Govekar pojasnjuje, da je Jurčičevo delo utemeljeno na zgodovinskih virih in da dogodki izpred tisoč let danes ne razburjajo in ne žalijo nikogar več. Podobno kot pred njim Tavčar je gledališki ravnatelj poudaril, da je *Tugomer* izšel v več izdajah in je torej občinstvu že dolgo znan, da igra ne žali krščanske vere in da je (samocenzurna) redakcija omilila negativne poteze škofa Hildeberta in grofa Gerona. In če vse to še ne bi bilo dovolj, »je ravnateljstvo slovenskega gledališča pripravljeno po zahtevi visoke c. kr. deželne vlade eventualno izpustiti še kakšne stavke in odstavke iz te tragedije« (Ugrinović 2001: 80).

Kljub skoraj servilni kooperativnosti pobuda tudi tokrat ni bila uspešna. 25. avgusta 1908 je Wratschko v nemškem elaboratu vnovič navedel sporna mesta drame

in 29. septembra je Dramatično društvo dobilo še eno košarico. Enako se je zgodilo štiri leta pozneje, spomladi 1912, ko so Milčinski, Govekar in Funtek vnovič poskušali spraviti na oder prirejeno dramo. V dobi Avstro-Ogrske na oder torej ni mogel priti niti okleščeni *Tugomer*; leta 1914 se je posrečila zgolj fragmentarna izvedba v Mariboru (peto dejanje), ki se je izmuznila nepozornemu graškemu cenzorju (Smolej 2023: 48). Krstna uprizoritev je morala počakati na konec monarhije: amaterski izvedbi 1. decembra 1918 na Ptuju je 6. februarja 1919 naposled sledila Nučičeva postavitev v ljubljanski Drami.

Kaj je tako vznemirjalo gledališke cenzorje v Jurčič-Levstikovem verzem *Tugomerju*, knjižno objavljenem že leta 1876, da igra dolga desetletja ni mogla na oder? Kot je prepričljivo pokazal Smolej (2023), so to zlasti nacionalistični pasusi – začetna primerjava frankovskih Nemcev z divjimi zvermi, označitev Nemcev za požigalce, plenilce in posiljevalce (Jurčič 1876: 92), skrajno antipatična lika škofa Hildeberta in misijonarja Zovolja, Grozdanino zaklinjanje, da nikdar ne bo žena tujcu, »nemškemu naseljencu« Gripu (Jurčič 1876: 61–62), še najbolj pa bržkone (slabo) prikrita »tendenco« igre – poziv k slovenskemu uporu proti nemški dominaciji, ki sumljivo spominja na tone, ki jih je Levstik ubiral v inkriminirani »Tujčevi peti«.

Rupel (1960: 269) ugotavlja, da je že Jurčič v proznega *Tugomerja* vtikal vzporednice med »sodobnim bojem Slovencev proti vladajočemu nemštvu in med smrtnim bojem polabskih Slovanov«. Še mnogo bolj je te vzporednice podčrtala Levstikova redakcija, ki poudarja enačaj med Franki in Nemci, izostri manihejski kontrast med nemškim in slovanskim, vpelje radikalno negativne nemške like (zlasti Hildeberta in Gripa) ter dramo impregnira s tezami iz nekdanj sodno preganjanih člankov. Zlasti konec drame (*Tugomerjevo* zadnje volilo rojakom in Vrzina prerokovanja) zveni kot prava vojna napoved: po tisočletnem »drgetanju« bodo Nemci naposled poklicani na odgovornost. Skozi zgodovino – selektivno in tendenčno prevzeto iz Giesebrechta (1843) – torej Levstik in Jurčič govorita o sedanjosti: korenine konflikta med (modernima) nacijama projicirata v preteklost, da bi sonarodnjake motivirala, naj se uprejo germanizaciji in zatiralskim Nemcem, si povrnejo politično svobodo in, kot uči Grozdana, ohranijo etnično čistost. To sporočilo ni spravljivo, temveč je izrazito konfliktno: sožitje z Nemci ni mogoče, možen je le boj na življenje in smrt. Nacionalistične napetosti pa so seveda vse prej kot sprejemljive za večnacionalni imperij, ki poskuša ohraniti notranjo koherenco.

Problematičnosti *Tugomerja* so se protagonisti uprizoritve še kako dobro zavedali. Zato se je Dramatično društvo samoiniciativno zatekalo k samocenzuri in med drugim, kot je zapisal Tavčar, privleklo na dan »tiste stare Franke«. A zamenjava Nemcev s Franki na Wratschka ni naredila posebnega vtisa. Cenzor je pravilno ugotovil, da igra kljub kozmetičnim posegom ostaja »Tendenzstück« in ohranja prevratni potencial. Zato v primeru cenzure *Tugomerja* Wratschka ni mogoče imeti za tepca, kot je z referenco na Heineja nekoč namigoval Tavčar. Nasprotno, cenzor se je izkazal kot dober podanik c.-kr. veličanstva – skrben varuh reda v

monarhiji, ki jo, če se spomnimo besed barona Heina, na prelomu stoletja pretresa strahoten »prepir narodov«.

A vendarle na koncu ostaja dejstvo, da *Tugomer*, nemara prva slovenska »klasična« gledališka igra, več desetletij ni smel na oder. V tem pogledu se je cesarska cenzura (oziroma njena ljubljanska izpostava) vnovič izkazala kot odločilni dejavnik v (krhkem) slovenskem literarnem sistemu. Svojo moč je nekoliko pozneje na podoben način izkazala še ob Cankarjevih *Hlapcih*. Tako sta dve temeljni deli slovenske dramatike ljubljansko premiero dočakali šele leta 1919 – torej po prvi svetovni vojni in razpadu dvojne monarhije – v novi jugoslovanski državi. Noben izmed avtorjev ni dočakal uprizoritve.

Zaključek

Fran Levstik se ob Linhartu, Prešernu in Cankarju kaže kot ena izmed središčnih figur spopada slovenskih literatov s cenzuro v dolgem 19. stoletju.⁸ Avtoritarni in samoljubni kolerik, »neuklonljivi upornik in bojevnik« (Ocvirk 1933: 11), ki ga je življenjska tragedija (nenehni konflikti, bolezen, omračitev) po smrti transfigurirala v mučenika slovenskega narodnega gibanja, je hud cenzorski udarec prejel takoj na začetku literarne poti. Zatrtje Levstikove mladostnega prvenca v strogem smislu sicer ni akt uradne cenzure, a osupljivi uspeh obračuna z zbirko *Pesmi* razkriva, kako drastična je bila še sredi 19. stoletja moč sankcioniranja katoliške duhovščine in kako zožen je bil njen horizont literarno sprejemljivega. Četudi cerkev že od terezijanske dobe ni imela neposredne cenzorske pristojnosti, je Globočniku in njegovim somišljenikom uspelo, da so bile Levstikove razmeroma nedolžne pesmi za celih dvanajst let »žive položene v grob« (Logar 1933: 145), močno prizadet pa je bil tudi njihov mladi avtor.

Osrednji niz Levstikovih konfliktov z uradno cenzuro je sledil v šestdesetih letih 19. stoletja, ko so njegovi nacionalistični časopisni članki sprožili številne tiskovne pravde. Medtem ko mladoslovenski ideolog zaradi svojega brezkompromisnega pisanja nikdar ni pristal za rešetkami, je vedno znova povzročal hude preglavice urednikom, ki so se otepali s tožbami, sodnimi obravnavami, globami in celo zapornimi kaznimi. Levstik je bil po tej plati za tožilce, ki so po odpravi predcenzure prevzeli nadzor nad tiskom, brez dvoma najbolj problematičen slovenski avtor svoje dobe. Rdeča nit omenjenih tiskovnih pravnj je bil seveda nacionalizem, ki ga je cesarska cenzura poskušala krotiti z represijo in visokimi denarnimi kaznimi – te pa so se za marsikateri časopis, denimo Levstikov in Vilharjev *Naprej*, izkazale kot usodne.

V nasprotju s časopisnimi članki Levstikova literarna dela za avtorjevega življenja niso bila predmet uradne cenzure: edino resno soočenje kakega Levstikovega

⁸ Prim. pregledno poglavje o cenzuri v tem času (Dovič 2020) in katalog ob nedavni razstavi v NUK (Dovič 2023).

leposlovnega teksta z njo se je odvilo šele po njegovi smrti. Dolgoletno blokiranje uprizoritve *Tugomerja* – igre, ki jo je ravno Levstikova redakcija prekovala v eksplozivni *opus magnum* slovenskega nacionalizma – bržkone lahko štejemo za najpomembnejšo zgodbo kranjske gledališke cenzure na prelomu stoletja. Boj slovenskih literatov za *Tugomerja* paradigmatično reprezentira emancipacijske težnje nastajajoče nacije – Slovencev, ki so se, če se še enkrat vrnemo k Levstikovi inkriminirani »Tujčevi peti«, v 19. stoletju naposled »prebudili in zavedli, da je ta zemlja naša« (Levstik 1961: 37).

Viri

Giesebrecht, Ludwig, 1843: *Wendische Geschichten aus den Jahren 780 bis 1182. Erster Band*. Berlin: Rudolf Gaertner.

Gledališka 2023 = Mihurko Poniž, Katja (ur.): *Gledališka cenzura in uprizoritve Dramatičnega društva v Ljubljani (1873–1914)*. Digitalni repozitorij. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. <https://sidih.github.io/cenzura/>. (Dostop 16. 1. 2024.)

Jurčič, Josip, 1876: *Tugomer: Tragedija v 5 dejanjih*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

Jurčič, Josip, 1960: *Tugomer, Veronika Deseniška, Pesmi, Dodatek. Zbrano delo*, 9. knjiga. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1854: *Pesmi*. Ljubljana: Jožef Blaznik.

Levstik, Fran, 1955: *Dramatični spisi. Zbrano delo*, 5. knjiga. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1959: *Politični spisi I, Dodatek. Zbrano delo*, 8. knjiga. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS.

Levstik, Fran, 1961: *Politični spisi II. Zbrano delo*, 9. knjiga. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: DZS.

Stenografični 1900 = Stenografični zapisnik sedme seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 11. 4. 1900. *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (29. 12. 1899 do 5. 5. 1900)*. Ljubljana: Deželni odbor kranjski. 120–121.

Literatura

Anon., 1887 [Fran Levec]: Dr. Weitlof in naš list. *Ljubljanski zvon* 7/6. 383–384.

Cvirn, Janez, 2010: »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila«: Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914). Režek, Mateja (ur.): *Cenzurirano: Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija. 13–44.

Domej, Teodor, 2023: Kratko življenje in konec časopisov *Stimmen aus Innerösterreich* in *Slovenec*. Dovič, Marijan (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 283–310. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507468_14.

Dovič, Marijan, 2020: Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja. Vidmar, Luka (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. 243–286.

- Dovič, Marijan, 2022: Bukovniki, cenzura in Drabosnjak, »poredni paur« iz Korotana. *Slavistična revija* 70/3. 373–388. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v70i3.4039>.
- Dovič, Marijan (ur.), 2023: *Slovenci in cesarska cenzura od Jožefa II. do prve svetovne vojne*. Ljubljana: ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610507468>.
- Globočnik, Damir, 2010: *Pavliha 1870: Levstikov satirični list*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Globočnik, Damir, 2018: Prvi uredniki *Slovenskega naroda*. *Teorija in praksa* 55/4. 817–833.
- Kmecl, Matjaž, 1981: *Fran Levstik*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Kordiš, Ivan, 2023: Dogodbe ob izdaji Kozlerjevega *Zemljovida slovenske dežele in pokrajin*. Dovič, Marijan (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 267–282. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507468_13.
- Logar, Janez, 1933: Levstik v boju s prvaki. Logar, Janez in Ocvirk, Anton (ur.): *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub. 133–275.
- Ocvirk, Anton, 1933: Levstikov duševni obraz. Logar, Janez in Ocvirk, Anton (ur.): *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub. 7–132.
- Rupel, Mirko, 1960: Opombe. Jurčič, Josip: *Tugomer, Veronika Deseniška, Pesmi, Dodatek*. *Zbrano delo*, 9. knjiga. Ljubljana: DZS. 263–336.
- Slodnjak, Anton, 1948: Opombe. Levstik, Fran: *Pesmi 1854, Tonine pesmi, Franjine pesmi, Prvi časi, Dodatek*. *Zbrano delo*, 1. knjiga. Ljubljana: DZS. 313–565.
- Slodnjak, Anton, 1955: Opombe. Levstik, Fran: *Dramatični spisi*. *Zbrano delo*, 5. knjiga. Ljubljana: DZS. 381–450.
- Slodnjak, Anton, 1959: Opombe. Levstik, Fran: *Politični spisi I, Dodatek*. *Zbrano delo*, 8. knjiga. Ljubljana: DZS. 319–444.
- Slodnjak, Anton, 1961: Opombe. Levstik, Fran: *Politični spisi II*. *Zbrano delo*, 9. knjiga. Ljubljana: DZS. 451–551.
- Smolej, Tone, 2023: »Dasiravno smo mesto Nemcev tiste stare Franke izvlekli na dan, vendar nismo našli milosti pri vladi.« Cenzura *Tugomerja*. Jež, Andraž (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.42.2784-7152>.
- Trstenjak, Anton, 1892: *Slovensko gledališče: Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske*. Ljubljana: Dramatično društvo.
- Ugrinović, Ana, 2001: *Cenzura in prepoved gledališča*. Diplomsko delo. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Univerza v Ljubljani.
- Vilhar, Miroslav, 1865: *Žabjanke*. Zagreb: Miroslav Vilhar.
- Žigon, Tanja, 2023: Tiskovne pravde na Kranjskem v šestdesetih letih 19. stoletja. Dovič, Marijan (ur.): *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU. 311–333. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507468_15.